

УДК 327.8:339.942(470+571+430+4-17)

DOI: 10.24144/2078-1431.2022.1(28).17-28

Ігор Іщенко,
доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин
Таміла Грачевська,
кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
Вікторія Островська,
студентка IV курсу
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЄКТУ «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК–2»: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

Статтю присвячено аналізу геополітичних аспектів побудови та сертифікації газопроводу «Північний потік–2». Особливу увагу приділено характеристиці ринку торгівлі газом, який у сучасних умовах держави використовують як інструмент досягнення геополітичних цілей; визначенню головних особливостей сучасного ринку торгівлі природним газом; аналізу засад і передумов реалізації проєкту «Північний потік–2»; позиціям головних противників та бенефіціарів трубопроводу «Північний потік–2»; з'ясуванню того, як реалізація цього проєкту впливала на конфігурацію сил на міжнародній арені, в тому числі на позицію України, оскільки наразі проєкт знаходиться під загрозою закриття через санкції, введені внаслідок російського вторгнення в Україну в лютому 2022 року.

Ключові слова: ринок торгівлі газом, енергетична безпека, природний газ, енергія, Північний потік, геополітичне протистояння, зіткнення інтересів, Україна, Росія, США, Європейський Союз.

The article is devoted to the study of geopolitical aspects of construction and certification of the Nord Stream-2 gas pipeline. In a globalized world, in addition to traditional wars, governments must be prepared for the fact that conventional investments or commercial projects can be disguised as foreign policy instruments with hidden intentions that may even provoke a change in the international order. One example of such controversial operations was the construction of the third and fourth lines of Russia's Nord Stream-2 gas pipeline in Europe, which was completed in September 2021 and provoked a new phase of aggravation of relations between countries, including the geopolitical scale.

Particular attention is paid to the characteristics of the gas trade market, which in modern conditions is used by countries as a tool to achieve their geopolitical goals; identification of the main features of the modern market of natural gas trade; analysis of the principles and prerequisites for the implementation of the Nord Stream-2 project; positions of the main opponents and beneficiaries of the Nord Stream-2 pipeline; finding out how the implementation of the Nord Stream-2 project affects the configuration of forces in the international arena.

The positions of both supporters and opponents of the Nord Stream-2 project were analyzed. Contradictors see the project as Gazprom's geopolitical instrument of the Kremlin's influence in the region. This side includes Central and Eastern European countries with transit countries that fear losing of profits and security guarantees from gas transportation (Ukraine and Poland) and the United States. The supporters of the pipeline, the countries of North-Western Europe (Germany, France and Austria), interpret the Russian gas project through the prism of the economy and would like to get rid of unnecessary costs for transit through distant countries and thus gain access to cheaper energy, stimulating growth of GDP.

Considerable attention was paid to Ukraine's position in this project; because after its certification, the domestic gas transportation system will not be needed by the Russian Federation to transport gas to Europe. Therefore, Ukraine will have to solve the difficult issue of its efficient use.

Key words: *gas trade market, energy security, natural gas, energy, Nord Stream, geopolitical confrontation, conflict of interest, Ukraine, Russia, USA, European Union.*

Постановка проблеми. Після закінчення «холодної війни» відбувся перехід від диктату військової сили в міждержавних відносинах до більш витончених методів впливу, які передбачають використання перш за все економічних інструментів. У багатьох аспектах проєкт «Північний потік-2» видавався винятково комерційним для представників країн Європи, але це не виключало можливості того, що трубопровід міг бути реалізацією прихованої геополітичної стратегії з метою отримання відносних переваг на міжнародній арені. Безперечно, наразі проєкт «Північний потік-2» впливає на відносини й політику держав Європи, в деяких випадках навіть змінюючи їх початкові пріоритети. Дилеми навколо досліджуваного газопроводу стосуються безпосередньо нашої держави – України, оскільки після початку його сертифікації розпочалася відкрита російська агресія проти нашої держави. Наразі проєкт знаходиться під загрозою закриття через санкції, запроваджені через широкомасштабне російське вторгнення в Україну в лютому 2022 року, спричиненого, не в останню чергу, саме добудовою «Північного потоку-2». Це змушує уряди країн Європи кардинально переглядати свої погляди на перебіг подій на міжнародній арені, зокрема в енергетичній сфері, що може суттєво позначитися на переформатуванні конфігурації сил у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації газопроводу «Північний потік-2» висвітлені у працях як українських, так і закордонних аналітиків та експертів. Геополітичні аспекти реалізації цього проєкту представлені у роботах Б. Данилишина, Т. Гулда, Й. Стевенса [1;12;16]. Для аналізу цього питання важливе значення мають публікації політичних діячів та провідних аналітиків, які висвітлюють особливості позиції певних держав щодо реалізації цього проєкту та містять кваліфіковані прогнози щодо його майбутнього [2; 7; 8].

Метою статті є аналіз геополітичних аспектів побудови та сертифікації газопроводу «Північний потік-2» в умовах посилення протистояння між Російською федерацією, країнами Європи та США, особливо після подій лютого 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Залежність держав від енергетичних ринків обумовлена перманентним зростанням енергетичного фактора та його впливом на економічну і політичну системи. Природний газ, який відіграє одну з ключових ролей у світовому енергоспоживанні, – це найбільш екологічно чистий та економічно ефективний енергоносіє сучасності, що не має ні кольору, ні запаху. Він має ряд переваг порівняно з іншими видами палива і сировини, зокрема вартість його видобутку є значною нижчою, при роботі на природному газі забезпечується можливість автоматизації процесів горіння, досягаються високі коефіцієнти корисної дії [3].

Світовий ринок природного газу структурно поділяється на ринок збуту і ринок розподілу природного газу. Найбільше цінного ресурсу видобуває російський «Газпром». На його частку припадає 12% світового видобутку та 17% всіх запасів газу [14].

Варто зазначити, що до недавнього часу ринки газу носили яскраво виражений регіональний характер, що призвело до їх відносної ізоляваності один від одного через домінуюче у світі трубопровідне транспортування. Міжнародний сектор природного газу був географічно розділений на три окремі регіональні ринки: США і Європа, що забезпечуються в основному по трубопроводах; і Азія, куди поставляють скраплений природний газ. Згодом клімат для інтенсивної і високотехнологічної промислової діяльності додатково відкрив величезні резерви Близького Сходу, що зв'язали раніше розділені Тихоокеанський та Атлантичний басейни [4, с. 13.]. Ці зміни дозволили ринку газу стати більш динамічним і більш конкурентоспроможним, заохочуючи незліченну кількість нових учасників вийти на раніше закриті регіональні ринки.

Проте в умовах розгортання світової пандемії, спричиненої коронавірусною інфекцією, виникла й інша думка щодо майбутнього попиту на газ, – а саме його зниження через запровадження заходів часткової або повної ізоляції у відповідь на Covid-19 і економічний спад майже у всіх країнах світу. Станом на початок червня 2020 року на всіх основних газових ринках спостерігалось падіння продажу цінного ресурсу або в кращому разі його мляве зростання. Європа є найбільш постраждалим ринком, де в 2020 році спад у річному вимірі становив 7% [9].

Однак через холодну погоду та збільшення використання газу у виробництві електроенергії на тлі відновлення економіки ЄС 2021 рік продемонстрував поступове відновлення попиту на природний газ в Європі. Так, згідно з останніми квартальними звітами Комісії про ринки газу та електроенергії, споживання газу в ЄС у другому кварталі 2021 року зросло на 19% порівняно з аналогічним періодом 2020 року із запровадженням обмежень Covid-19 (рис.1.).

Ще однією сучасною тенденцією, яка може спричинити зменшення використання газу на сучасному етапі, – це загальносвітовий перехід на зелені технології. Хоча природний газ є більш сприятливим для клімату, ніж інші види палива, Міжнародне енергетичне агентство посилається на нові дані, згідно з якими природний газ є більш шкідливим для клімату, зокрема через викиди метану при видобутку і транспортуванні [12].

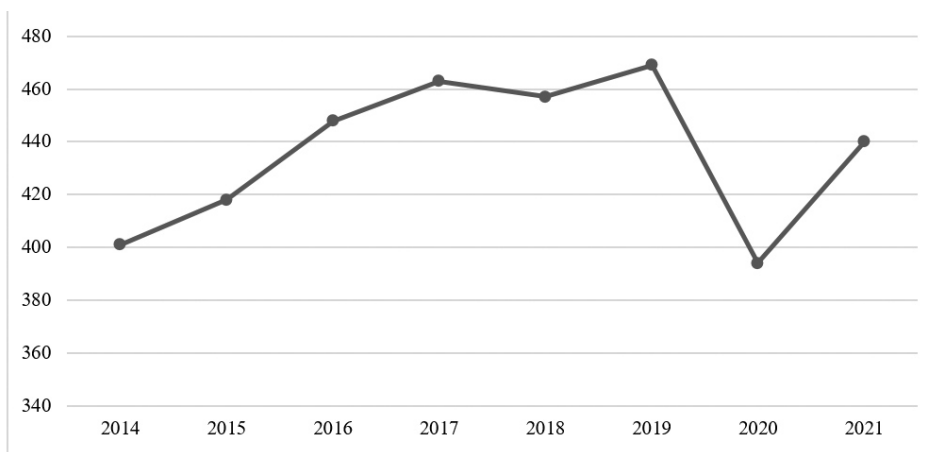

Рис. 1. Попит природного газу в ЄС, 2014-2021 рр., млрд.куб.м [15]

Газовий ринок характеризується так званою неорганізованістю. Через існування двох моделей торгівлі (атлантичної та євразійської) немає єдиного сталого механізму формування ціни на газ, отже, ціна на нього в різних регіонах світу суттєво різниться. Так, якщо у США газ досить дешевий, то в Японії він дорожче в чотири рази, в Європі ціни більш усереднені. Це пов'язано не тільки зі складнощами транспортування палива, але й політичними чинниками, що дають можливість державам–постачальникам використовувати його як зброю для просування власних політичних інтересів. Класичним прикладом такої політики є Російська федерація, що продає свій газ різним державам за різною ціною, яка іноді становить різницю у 50% [11]. Тобто тактика використовувати газ як «зброю» обумовлена саме недосконалістю цього ринку – відсутністю єдиного торговельного майданчика, що не дає можливості використовувати ринкові механізми ціноутворення газу. Така ситуація позбавляє держав–споживачів можливості впливати на процес змінювання цін і послаблює їхні позиції на газовому ринку. Роль енергетичного фактору в сучасних міжнародних відносинах набуває стратегічного значення, що обумовлено збільшенням залежності від нього експортерів та імпортерів країн.

Як наслідок цього, ринок газу перетворився на геополітичний ресурс, який тепер розділяє світове співтовариство на супротивників та союзників. Російська федерація намагається отримати в цій боротьбі прихильників в особі багатих на газ Ірану, Катару та інших держав. У цій боротьбі їх конкурентами виступають, у першу чергу, США, ряд держав–членів ЄС, Японія та інші, що посилює геополітичну напругу на сучасному етапі, особливо після подій лютого 2022 року.

Суперечки з приводу будівництва газопроводу через Балтійське море мають давню історію. Російська федерація прагнула підвищити свою присутність в Європі й згодом стати газовим лідером у цьому регіоні.

Після розпаду СРСР й отримання нашою державою незалежності почалися певні проблеми у відносинах з Україною та Російською федерацією,

пов'язані з оплатою транзитних поставок, – так звані «газові війни», що значно погіршило відносини двох держав [6]. Ця обставина зумовлювала пошук Росією альтернативних шляхів поставок газу до європейських держав.

Ідея будівництва прямої гілки з Росії до Німеччини викликала чимало палких суперечок. Основна теза противників реалізації цього проекту полягала в тому, що трубопровід може настільки збільшити залежність держав від російського газу, що Москва диктуватиме ціни, шантажуватиме Берлін і зрештою може спровокувати «крах енергетичної політики ЄС» [16].

Безсумнівно, природний газ відіграє важливу роль в Європі. Не маючи достатньої можливості добувати його самотужки, вона сильно залежить від імпорту. Трубопровід «Північний потік–2» збудований для транспортування блакитного палива з Російської федерації безпосередньо до Німеччини, звідки його можна доправляти в Данію, Нідерланди, Бельгію, Велику Британію, Францію, Польщу, Чехію та інші країни. Він викликав великі суперечки довкола себе, в яких держави Європейського Союзу так і не змогли сформулювати єдину позицію.

На одній стороні спектра, як і в разі першого «Північного потоку», – явні противники проекту, що вбачали у кроках «Газпрому» перш за все геополітичний інструмент впливу Кремля в регіоні: держави Центральної та Східної Європи і США.

На іншому боці серед прихильників газопроводу – країни Північно-Західної Європи (Німеччина, Франція і Австрія), які тлумачили російський газовий проект через призму економіки та хотіли б позбутися зайвих витрат на платежі країнам–транзитерам і тим самим отримати доступ до більш дешевих енергоносіїв, стимулюючи за рахунок цього зростання свого ВВП. Не виключається, що саме завершення будівництва потоку та початок його сертифікації стали одним з ключових чинників для вторгнення Російської федерації в Україну.

Ситуація навколо «Північного потоку–2» завжди була вкрай неоднозначною. Як мінімум, він вступав у конфлікт з новою стратегією Енергетичного союзу ЄС, представленою в 2015 році. У ній зазначається, що європейські країни повинні диверсифікувати поставки газу та підвищити стійкість до збоїв, обмежуючи залежність від домінуючих постачальників та знаходячи альтернативні джерела [17].

Окремої уваги заслуговує геополітичне протистояння США та Росії щодо побудови «Північного потоку–2». Вони виступали негласними «лідерами» двох протилежних позицій стосовно «Північного потоку–2»: США з боку опозиції та Росія з боку підтримки.

Володіючи спрямованим на перспективу стратегічним зовнішньополітичним мисленням, Москва й Вашингтон вели боротьбу за увагу глобальних геополітичних структур. Для Росії такою структурою був Європейський Союз, для США – Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Також США хотіли значно розширити можливості доставки власного газу до Європи. Однак через неминучі втрати енергії при конверсії й транспортуванні на великі відстані таке постачання мало більш низьку привабливість для Європи порівняно з російським трубопровідним газом.

Як наслідок, у грудні 2019 року нижня палата Конгресу США за підтримки обох партій прийняла спеціальний акт – Закон США про захист Європи в енергетичній безпеці (PEESA). В ньому запроваджені санкції були спрямовані проти операторів, які проклали труби для газопроводу.

Очевидно, що своїми санкціями США на певний період завадили реалізації геополітичного плану Росії припинити транзит свого газу через Україну. Так, Москва в кінці 2019 року вимушено домовилася з Києвом про продовження поставок ще на п'ять років [5]. Загальмувавши реалізацію «Північного потоку-2», США виступили на боці нашої країни в її багаторічній суперечці з Росією.

Президент Джо Байден також критично ставився до проєкту. На своїй попередній посаді віцепрезидента США за Барака Обама Д. Байден назвав цей трубопровід «принципово не вигідною операцією для Європи» [7]. Проте, як показали події 2021 року, президент США наголосив, що його адміністрація вирішила скасувати санкції щодо газопроводу «Північний потік-2», оскільки проєкт «майже закінчений, а санкції зашкодять відносинам з європейськими союзниками» [8]. В результаті у вересні 2021 року «Газпром» проголосив про успішне завершення проєкту й початок його сертифікації. Військові події в Україні 2022 року спровокували нову хвилю санкційних заходів від США, що завадило «Північному потоку-2» почати свою роботу.

Наразі проєкт «Північний потік-2» знаходиться на межі закриття через широкі санкційні обмеження. Основна причина цього – небажання створення можливостей для Росії втручатися в справи Європейського Союзу і необхідність забезпечення конкурентних переваг на європейських ринках американським компаніям.

Доцільно зауважити, що завершення «Північного потоку-2» мало значні наслідки для зовнішньої політики та безпеки України, оскільки вона втратила важливий статус країн-транзитера газу до Європи. Безперечно, що Росія й надалі буде дискредитувати Україну як ненадійну транзитну країну, особливо наголошуючи на тому, що на її території відбуваються активні бойові дії.

У ситуації відкритої російської агресії, спрямованої проти України, країни Європейського Союзу змушені шукати нові джерела енергії на заміну російському газу, щоб зменшити свою залежність від нього. Основними пропозиціями щодо компенсації російського газу є: зелені технології (використання вітрових станцій, сонячних батарей тощо), економія в житловому секторі (через зменшення температури опалення на 1 градус Цельсія), налагодження альтернативних торгових шляхів та вдосконалення газової інфраструктури (пошук нових родовищ, співпраця з азіатськими країнами, налагодження регазфікації), використання теплових насосів або біометану, що дозволило б замінити понад 50 відсотків російського імпорту, тим самим поступово позбавляючись залежності від російського газу. Довгострокова перспектива включає повну відмову від нього до 2030 року.

Зміни, що зачіпають український транзитний коридор, також потенційно можуть мати значні наслідки для країн-членів ЄС у Південно-Схід-

ній Європі та для балканських членів Енергетичного співтовариства. Саме тому всі сторони в цьому процесі – Україна, Європейський Союз і Росія – мають бути зацікавлені в тому, щоб частина обсягів газу продовжувала в майбутньому транспортуватися через Україну, з огляду на необхідність диверсифікації відповідно до нової стратегії Енергетичного союзу ЄС і підтримки геополітичної стабільності всередині європейського регіону. У свою чергу, Російська федерація також зацікавлена в тому, щоб бути представленою на європейському енергетичному ринку, оскільки отримує значні прибутки від торгівлі з країнами Європи. Можна зробити припущення, що означені обставини у віддаленій перспективі будуть стимулювати як прихильників, так і противників реалізації цього проекту до пошуку взаємоприйнятних рішень за умови, що РФ перегляне ключові засади своєї політики, в першу чергу щодо своїх сусідів.

Слід також звернути увагу, що як і ексканцлер Ангела Меркель, так і теперішній канцлер ФРН Олаф Шольц виступали за запуск «Північного потоку-2» лише за умови зобов'язання Росією продовжувати використовувати Україну як транзитний маршрут для газу та підтримання недоторканності її територій. Олаф Шольц наголошував, що наслідки будуть незворотними, якщо Росія порушить кордон України. «Ми також допоможемо Україні стати країною, яка буде основним джерелом відновлюваної енергії та необхідного виробництва, яке є результатом цього. Ми ведемо конкретні переговори про те, як ми можемо допомогти в досягненні цієї мети», – сказав О.Шольц [10]. Зі свого боку, і представники «Газпрому», і президент Росії Володимир Путін, і його речник Дмитро Песков стверджували, що Росія буде продовжувати транзит за умови, що європейські покупці купуватимуть цей газ за довгостроковими контрактами. Проте після повномасштабного вторгнення Росії в Україну Олаф Шольц відклав процес сертифікації «Північного потоку-2» на невизначений час.

Російський газогін до Німеччини в обхід України був певним «кам'нем у город» євроатлантичної єдності та солідарності, про що неодноразово заявляли українські політики. Так, Петро Порошенко стверджував, що метою газопроводу «Північний потік – 2» є «знищення Європи». Про це він написав у статті для німецького видання «Frankfurter Allgemeine»: «Будівництво «Північного потоку-2» – чисто геополітичний проєкт Кремля, який не має нічого спільного з економічними і приватними інтересами, а лише прагне підірвати єдність Європи, щоб, врешті-решт, її знищити. Це завжди було ідеологією енергетичної політики Кремля» [13]. За заявою П. Порошенка, як тільки «Північний потік – 2» заповниться російським газом, кремль почне «ще жорсткіший наступ» на європейські цінності. Чинний український президент Володимир Зеленський дотримується аналогічної точки зору: «Це геополітичне питання, яке зміцнює Росію та послаблює Європу», – сказав він на спільному брифінгу з генеральним секретарем НАТО Йенсом Столтенбергом у Києві [2].

У ситуації, що склалася через широкомасштабне вторгнення Росії на територію України, країни Європи мають шукати для себе альтернативного постачальника енергії. У зв'язку з цим Європейська Комісія опубліку-

вала амбітну стратегію щодо зниження залежності блоку від російського газу до кінця 2022 року. Найбільш важливим положенням цього документа є теза про поступове припинення використання не менше 155 мільярдів кубометрів газу, що дорівнює обсягу імпортованого газу ЄС у 2021 році. Стратегія зосереджена на трьох ключових тематичних сферах: підвищення енергоефективності, розширення використання відновлюваних джерел енергії та забезпечення безпеки іноземних постачальників нафти та газу.

Країни Північної, Центральної та Східної Європи найбільше залежать від російського природного газу, але найменше здатні імпортувати його з інших країн. Німеччина, яка нині не має можливостей для імпорту зрідженого газу, очолила будівництво нових терміналів. Теоретично це може дозволити регазифікувати достатню кількість газу, щоб задовольнити близько третини поставок, які Німеччина отримує трубопроводом з Росії.

Греція, Нідерланди, Італія, Франція та Естонія запропонували побудувати або розширити інфраструктуру для імпорту природного газу. Польща, яка забезпечує значну частину свого споживання газу за рахунок російського газу, або близько 10 мільярдів кубометрів, заявила, що може отримувати газ через два канали з Німеччиною [18]. Серед них реверс Ямальським газопроводом, гілка з Литвою потужністю 2,5 млрд кубометрів на рік, яка відкрилася 1 травня 2022 року, і через інтерконектор з Чехією до 1,5 млрд кубометрів. Ще 5–6 млрд кубометрів можуть бути відправлені лінією зі Словаччиною, яка буде відкрита наприкінці 2022 року [19]. У жовтні 2022 року має бути відкритий трубопровід, яким між Польщею та Норвегією прохідтиме до 10 млрд кубометрів газу на рік.

Болгарія, з річним споживанням газу близько 3 млрд. кубометрів і 90% імпорту з Росії, уклала угоду на отримання 1 млрд. кубометрів азербайджанського газу, але зможе повністю реалізувати контракт тільки після введення в експлуатацію газопроводу з Грецією наприкінці цього року [20].

Існуюча газова інфраструктура ЄС ускладнює доставку зрідженого газу саме в ті держави, де він найбільш потрібний. Більшість резервних потужностей ЄС з використання зрідженого газу зосереджена в Іспанії та Португалії, проте можливість перерозподілу його в інші країни Європи обмежена невеликим трубопровідним з'єднанням з Францією.

У короткостроковій перспективі діяльність європейських установ буде спрямована на подолання цих складнощів шляхом оренди спеціальних суден, більш відомих як плавучі сховища та регазифікаційні установки, які пришвартовані біля берега та перетворюють рідке паливо знову на газ. Однак реалізація таких проєктів може зайняти багато часу.

Через популяризацію екологічного захисту довкілля у світі спостерігається довгострокова тенденція до зменшення споживання вуглеводнів та до заміни викопного палива альтернативними джерелами енергії. На сьогодні ЄС вже дуже багато зробив у рамках імплементації зеленої енергії, що може зменшити потребу у природному газі, а, отже, й залежність від держав-експортерів енергетичних ресурсів.

Висновки. У сучасному світі відбувається процес переформатування застосування інструментів та засобів впливу, адже колишні територіальні

військові завоювання змінюються на завоювання економічного простору, особливо в енергетичній сфері. Саме тому звичайні інвестиції або комерційні проекти перетворюються на потужні інструменти, які можуть змінити існуючий світопорядок. До їх когорти належить і проєкт «Північний потік-2», створений насамперед для обходу України, щоб доставляти російський газ безпосередньо на ринки північного заходу Європи.

Трансформація світових енергетичних ринків, яка сталася від початку будівництва «Північного потоку-2», означає, що він більше не має винятково економічного сенсу. Він став вагомим фактором у протистоянні Росії та Заходу, здатним на кардинальну зміну правил геополітичної гри. У той же час наслідки реалізації проєкту «Північний потік – 2» виходять далеко за рамки економічних відносин. Незважаючи на російське військово-вторгнення в Україну у лютому 2022 року, основними лобістами на сьогоднішній день, сконцентрованими на реалізації проєкту в Євросоюзі, залишаються представники Німеччини та Австрії, зацікавлені у збереженні конкурентних переваг своїх господарських просторів як провідних європейських газорозподільних хабів, що дозволяє зробити припущення, що питання про використання потужностей «Північного потоку – 2» у найближчому майбутньому не зникне з порядку денного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данилишин Б. Северный поток-2. Риски и возможности для Украины // Новое время. – 2019. URL: <https://nv.ua/opinion/severnyu-potok-2-riski-i-vozmozhnosti-dlya-ukrainy-50008633.html> (дата звернення: 11.12.2021).
2. Зеленський: «Північний потік-2» посилює Росію і послаблює Європу. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/31/7230588/> (дата звернення: 12.12.2021).
3. Общие сведения о природном газе – 2011. URL: http://www.pro-gas.ru/general/general_full/ (дата звернення: 8.12.2021).
4. Цзюньи Х. Мировой рынок природного газа. URL: <http://dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/35983> (дата звернення: 13.12.2021).
5. At last minute, Russia and Ukraine agree to new five-year gas deal. Here's who won. // MEDUZA. – 2019. URL: <https://meduza.io/en/feature/2019/12/23/at-last-minute-russia-and-ukraine-agree-to-new-five-year-gas-deal-here-s-who-won> (дата звернення: 11.12.2021).
6. Beyond dependence: How to deal with Russian gas // European Council on Foreign Relations. – 2009. URL: https://ecfr.eu/publication/beyond_dependence_how_to_deal_with_russian_gas/ (дата звернення: 12.12.2021).
7. Biden Calls Nord Stream 2 Pipeline 'Bad Deal For Europe' // Reuters. – 2016. – URL: <https://www.rferl.org/a/biden-nord-stream-2-pipeline-bad-deal-for-europe/27945891.html> (дата звернення: 12.12.2021).
8. Biden Says He Waived Nord Stream Sanctions Because It's Finished // Bloomberg. – 2021. – URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-25/biden-says-he-waived-nord-stream-sanctions-because-it-s-finished> (дата звернення: 12.12.2021).
9. Gas 2020 Analysing the impact of the Covid-19 pandemic on global natural gas

- markets // International Energy Agency. – 2020. URL: <https://www.iea.org/reports/gas-2020> (дата звернення: 10.12.2021).
10. Germany committed to Ukraine's gas transit role, says Scholz // Reuters. – 2021. – URL: <https://www.reuters.com/markets/commodities/russian-gas-eu-law-high-agenda-scholz-visits-poland-2021-12-11/> (дата звернення: 07.01.2022).
 11. Global Natural Gas Markets Overview: A Report Prepared by Leidos, Inc., Under Contract to EIA. – 2014. URL: https://www.eia.gov/workingpapers/pdf/global_gas.pdf (дата звернення: 7.12.2021).
 12. Gould T. The environmental case for natural gas / T. Gould, C. McGlade // The International Energy Agency. – 2017. – URL: <https://www.iea.org/commentaries/the-environmental-case-for-natural-gas> (дата звернення: 11.12.2021).
 13. Nord Stream 2 füttert das Monster Von Petro Poroshenko // Frankfurter Allgemeine. – 2018. URL: <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/petro-poroschenko-nord-stream-2-fuettert-das-monster-15595394.html> (дата звернення: 12.12.2021).
 14. OPEC launches its 2020 Annual Statistical Bulletin. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/press_room/6045.htm (дата звернення: 7.12.2021).
 15. Quarterly Report Energy on European Gas Markets // Market Observatory for Energy. – 2021. – URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/default/files/quarterly_report_on_european_gas_markets_q2_2021_final.pdf (дата звернення: 11.12.2021).
 16. Stevens J. Nord Stream 2 explained: What it is and why it's proving controversial // CNBC. – 2019. – URL: <https://www.cnbc.com/2019/05/21/nord-stream-2-explained-what-it-is-and-why-its-proving-controversial.html> (дата звернення: 9.12.2021).
 17. What are the european green deal and the energy union about?. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-1.html#:~:text=The%20European%20Commission%20launched%20in,sustainable%2C%20competitive%20and%20affordable%20energy> (дата звернення: 8.12.2021).
 18. Al Arabiya English. Gas flows into Poland from Germany via Yamal-Europe pipeline jump. Al Arabiya English. URL: <https://english.alarabiya.net/business/energy/2022/04/27/Gas-flows-into-Poland-from-Germany-via-Yamal-Europe-pipeline-jump> (дата звернення: 20.06.2022)
 19. Gas interconnector to soon link Poland and Slovakia, says Polish President. Notes From Poland. URL: <https://notesfrompoland.com/2022/05/12/gas-interconnector-to-soon-link-poland-and-slovakia-says-polish-president/> (дата звернення: 20.06.2022).
 20. The Greek-Bulgarian interconnector has joined the TAP pipeline. Caucasus Watch. URL: <https://caucasuswatch.de/news/5128.html> (дата звернення: 21.05. 2022).

REFERENCES

1. Danilishin B.(2019) Severnyy potok–2. Riski i vozmozhnosti dlya Ukrainy [Nord Stream-2. Risks and opportunities for Ukraine] Retrieved December 11, 2021 from <https://nv.ua/opinion/severnyy-potok-2-riski-i-vozmozhnosti-dlya-ukrainy-50008633.html> [in Russian]
2. Zelens'kyu: «Pivnichnyy potik–2» posylyuye Rosiyu i poslablyuye Yevropu (2019) [Zelensky: Nord Stream 2 strengthens Russia and weakens Europe] Retrieved December 12, 2021 from <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/31/7230588/> [in Ukrainian]

3. Obshchiye svedeniya o prirodnom gaze (2011) [General information about natural gas] Retrieved December 8, 2021 from http://www.pro-gas.ru/general/general_full/ [in Russian]
4. Tszyun'i KH (2018). Mirovoy rynek prirodnogo gaza [Global natural gas market] Retrieved December 13, 2021 from <http://dspace.bsu.edu.ru/handle/123456789/35983> [in Russian]
5. At last minute, Russia and Ukraine agree to new five-year gas deal. Here's who won (2019) Retrieved December 11, 2021 from <https://meduza.io/en/feature/2019/12/23/at-last-minute-russia-and-ukraine-agree-to-new-five-year-gas-deal-here-s-who-won> [in English].
6. Beyond dependence: How to deal with Russian gas (2009) Retrieved December 12, 2021 from https://ecfr.eu/publication/beyond_dependence_how_to_deal_with_russian_gas/ [in English].
7. Biden Calls Nord Stream 2 Pipeline 'Bad Deal For Europe' (2016) Retrieved December 12, 2021 from <https://www.rferl.org/a/biden-nord-stream-2-pipeline-bad-deal-for-europe/27945891.html> [in English].
8. Biden Says He Waived Nord Stream Sanctions Because It's Finished (2021) Retrieved December 12, 2021 from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-05-25/biden-says-he-waived-nord-stream-sanctions-because-it-s-finished> [in English].
9. Gas 2020 Analysing the impact of the Covid-19 pandemic on global natural gas markets (2020) Retrieved December 10, 2021 from <https://www.iea.org/reports/gas-2020> [in English].
10. Germany committed to Ukraine's gas transit role, says Scholz (2021) Retrieved January 7, 2022 from <https://www.reuters.com/markets/commodities/russian-gas-eu-law-high-agenda-scholz-visits-poland-2021-12-11/> [in English].
11. Global Natural Gas Markets Overview: A Report Prepared by Leidos, Inc., Under Contract to EIA. (2014) Retrieved December 7, 2021 from https://www.eia.gov/workingpapers/pdf/global_gas.pdf [in English].
12. Gould T. The environmental case for natural gas (2017) Retrieved December 11, 2021 from <https://www.iea.org/commentaries/the-environmental-case-for-natural-gas> [in English].
13. Nord Stream 2 füttert das Monster Von Petro Poroshenko (2018) [Nord Stream 2 feeds the monster By Petro Poroshenko] Retrieved December 12, 2021 from <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/petro-poroschenko-nord-stream-2-fuettert-das-monster-15595394.html> [in German]
14. OPEC launches its 2020 Annual Statistical Bulletin (2020) Retrieved December 7, 2021 from https://www.opec.org/opec_web/en/press_room/6045.html [in English].
15. Quarterly Report Energy on European Gas Markets (2021) Retrieved December 11, 2021 from https://ec.europa.eu/energy/sites/default/files/quarterly_report_on_european_gas_markets_q2_2021_final.pdf [in English].
16. Stevens J.(2019) Nord Stream 2 explained: What it is and why it's proving controversial Retrieved December 9, 2021 from www.cnbc.com/2019/05/21/nord-stream-2-explained-what-it-is-and-why-its-proving-controversial.html [in English].
17. What are the european green deal and the energy union about? Retrieved December 8, 2021 from <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-1.html#:~:text=The%20European%20Commission%20launched%20in,sustainable%2C%20competitive%20and%20affordable%20energy> [in English].

18. Al Arabiya English. Gas flows into Poland from Germany via Yamal-Europe pipeline jump. Al Arabiya English. Retrieved June 20, 2022 from [https://english.alarabiya.net/business/energy/2022/04/27/Gas-flows-into Poland-from-Germany-via-Yamal-Europe-pipeline-jump](https://english.alarabiya.net/business/energy/2022/04/27/Gas-flows-into-Poland-from-Germany-via-Yamal-Europe-pipeline-jump) [in English].
19. Gas interconnector to soon link Poland and Slovakia, says Polish President. Notes From Poland. Retrieved June 20, 2022 from <https://notesfrompoland.com/2022/05/12/gas-interconnector-to-soon-link-poland-and-slovakia-says-polish-president/> [in English].
20. The Greek-Bulgarian interconnector has joined the TAP pipeline. Caucasus Watch. Retrieved May 21, from 2022 <https://caucasuswatch.de/news/5128.html> [in English].